

4. Қазақстан Республикасында білім беруді және ғылымды дамытудың 2020-2025 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасын бекіту туралы Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2019 жылғы 27 желтоқсандағы №988 Қаулысы. <http://adilet.zan.kz/kaz/docs/P1900000988>.

5. Нарикбаева Л.М. Развитие профессиональной одаренности будущего специалиста в высшей педагогической школе: автореф. ... доктора пед. наук. – Алматы, 2008. – 38 с.

6. Жексенбаева Ү.Б. Научно-педагогические основы управления системой работы с одаренными детьми в Республике Казахстан: Дисс... канд.пед. наук. – Алматы, 1999. – 149 с.

7. Галкина Л.А. Развитие профессионально-личностной готовности социальных педагогов к работе с одаренными детьми // Ярославский педагогический вестник. Т. II (Психолого-педагогические науки). – 2013. – №4. – С. 139-143.

8. Шакурова М.В. Методика и технология работы социального педагога: учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений. - 4-е изд., стер. – М.: Академия, 2007. – 272 с.

9. Справочник социального педагога / авт.-сост. О.С. Гришанова. – Волгоград: Учитель, 2010. – 271 с.

10. Шумакова Н.Б. Развитие общей одаренности детей в условиях школьного обучения: автореф. ... дис. канд. пед. наук. – М., 2006. – 50 с.

11. Савенков А.И. Одаренный ребенок дома и в школе. – Екатеринбург: У-Фактория, 2004. – 272 с.

12. Кулагина И.Ю. Личность школьника от задержки психологического развития до одаренности. – М.: ТЦ «Сфера», 1999. – 192 с.

References:

1. Legem Reipublicae Kazakhstan "In Educatione". <http://adilet.zan.kz/>

2. Ordinis Praeses Reipublicae Kazakhstan Maii 24, 1996, N 3002 "In statu sustentationem et incrementum scholas praeditos filii".

3. Nazarbayev N.A. "Kazakhstan-2030": lorem ipsum, et in securitatem, et emendationem bene esse omnium Kazakhsitanis: Nuntius Praeses regionis populo Kazakhstan. - Alma-Ata, 1997.

4. Resolutio Gubernationis Reipublicae Kazakhstan datas December 27, 2019 N. 988 "In Approbatione Publica Progressio progressum Educationis et Scientiae, Reipublicae Kazakhstan enim 2020-2025". <http://adilet.zan.kz/kaz/docs/P1900000988>.

5. Narikbaeva L.M. Eget lorem giftedness futuri specialitas in superioribus paedagogica schola: autoref. ... dr. ped. scientiarum'. - Almaty, 2008. – 38 p.

6. Zheksenbaeva Platea.B. Scientifica et paedagogica bases procuratio ratio operis cum praeditos filii in Reipublicae Kazakhstan: Diss... cand.ped. scientiarum'. - Almaty, 1999. – 149 p.

7. Galkina L.A. Eget profesionales et personalis alacritate socialis doctores ad opus praeditos filii / Yaroslavl Paedagogica Acta. Vol. II (Animi et paedagogica scientiarum). – 2013. – №4. - Pp. 139-143.

8. Shakurova M. V. Proceditur et technicae opus socialis magister: artem. manual pro studentibus. superior. studiis. instituta. - 4 ed., deleri. - Moscow: Akademiya, 2007. – 272 p

9. Enchiridion socialis pedagogue /auctor.- comp. O. S. Grishanova. - Volgograd: Magister, 2010. – 271 p.

10. Shumakova N. B. Eget generalis giftedness filii in condicionibus schola educationem: autoref. ... diss. cand. ped. scientiarum'. - M., 2006. – 50 p.

11. Savenkov A.I.A praeditos puer domi et ad scholam. - Yekaterinburg: U-Factoriya, 2004. – 272 p.

12. Kulagina I.Yu. Personam schoolboy ex mora animi progressionem ad giftedness. - Moscow: Shopping center "Sphaera", 1999. - 192 p.

МРНТИ 14.07.03

<https://doi.org/10.51889/2020-4.1728-5496.26>

Г.Баялиева¹, Т.Н. Жундыбаева¹

¹ Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті
Алматы қ., Қазақстан

БІЛІМ АЛУШЫЛАРДЫҢ ДЕВИАНТТЫ МІНЕЗ-ҚҰЛҚЫНЫҢ

ПРОФИЛАКТИКАСЫ ЖӘНЕ ТҮЗЕТУ (ТИПТЕРІ, ФОРМАЛАРЫ ЖӘНЕ ДИНАМИКАСЫ) ПЕДАГОГИКАСЫ

Аңдатпа

Мақала білім алушылардың девиантты мінез-құлқының алдын-алу және түзету педагогикасының теориялық және әдістемелік негіздерін ашады. Ауытқудың мәні, сипаты және ерекшелігі негізделген; девиантты мінез-құлықты болдырмау және педагогикалық тұрғыдан түзету үшін білім беру мекемелерінің объективті мүмкіндіктері анықталды. Сонымен қатар «Девиант» термині ғылымның қай салаларында кең таралғандығы, ауытқушылық туралы шетелдік зерттеушілердің тұжырымдамалық тәсілдерінің алуан түрлерін бірнеше жетекші теориялық бағыттарға, яғни: биологиялық, психологиялық және әлеуметтік ғылымдар деп топтастырып айтылған. Білім алушыларда кездесетін ауытқудың салалары, дейгейлеріне сипаттама берілген. Білім алушының девиантты мінез-құлқын зерттеу оны халықтың басқа топтарынан бөліп және девиацияның өзіне ғана тән әлеуметтік көрсеткіштерін анықтауды талап етеді. Білім алушылардың девиантты сипаттамаларын анықтау кезінде осы жастағы ерекшеліктерді, сондай-ақ қоғамдағы девиацияның жоғары деңгейін тікелей анықтайтын және ұстап тұратын әлеуметтік өмірдің бірқатар жағдайларын ескеру қажет.

Түйін сөздер: девиант, девиантты мінез-құлық, білім алушы, педагогика, әлеуметтану, әлеуметтік ауытқу, субъект.

Баялиева Г.¹, Жундыбаева Т.Н.¹

*¹Казахский национальный педагогический университет имени Абая,
г. Алматы, Казахстан*

ПЕДАГОГИКА ПРОФИЛАКТИКИ И КОРРЕКЦИИ (ТИПЫ, ФОРМЫ И ДИНАМИКА) ДЕВИАНТНОГО ПОВЕДЕНИЯ У ОБУЧАЮЩИХСЯ

Аннотация

Статья раскрывает теоретико-методологические основы педагогики профилактики и коррекции девиантного поведения обучающихся. Обосновывается сущность, природа и специфика девиации; определяются объективные возможности учебных заведений предупреждать и педагогически корректировать отклоняющееся поведение. Термин «девиантный» также сгруппирован в ряд ведущих теоретических областей, биологических, психологических и социальных наук, которые, в областях исследований преобладают концептуальные подходы иностранных исследователей к вариациям. Описаны области и уровни отклонений, встречающихся у подростков. Изучение девиантного поведения обучающихся требует его отделения от других групп населения и определения конкретных социальных показателей девиации. При определении девиантных характеристик обучающихся необходимо учитывать возрастные особенности и ряд социальных жизненных ситуаций, которые непосредственно определяют и поддерживают высокий уровень отклонений в обществе.

Ключевые слова: девиант, девиантное поведение, обучающиеся, педагогика, отклонение, социальное отклонение, субъект.

G.Bayaliyeva¹, T.N. Zhundybayeva¹

¹Abai Kazakh National Pedagogical University, Almaty, Kazakhstan

PEDAGOGY OF PREVENTION AND CORRECTION (TYPES, FORMS AND DYNAMICS) OF DEVIANT BEHAVIOR IN LEARNER

Abstract

The article reveals the theoretical and methodological foundations of the pedagogy of prevention and correction of deviant behavior of students. The essence, nature and specificity of deviation is substantiated; the objective capabilities of educational institutions to prevent and pedagogically correct deviant behavior are determined. The term «deviant» is also grouped into a number of leading theoretical fields, biological, psychological and social sciences, in which the conceptual approaches of foreign researchers to variations dominate in the fields of research. The areas and levels of abnormalities found in adolescents are described.

Studying the deviant behavior of adolescents requires its separation from other population groups and the determination of specific social indicators of deviation. When determining the characteristics of deviant adolescents, it is necessary to take into account age-related characteristics and a number of social life situations that directly determine and maintain a high level of deviations in society.

Key words: deviant, deviant behavior, adolescence, pedagogical, sociology, deviation, social deviation, subject.

Кіріспе. Кез-келген қоғамның өмірі әлеуметтік бақылау мен басқарудың маңызды құралы болып табылатын әлеуметтік нормалар мен мінез-құлық үлгілерінің болуымен сипатталады. Адамзат тарихында қалыптасқан нормативті шарттарға сәйкес барлық мүшелері бірыңғай әрекет ететін қоғам табу мүмкін емес. Орташа нормадан оң немесе теріс бағытта күрт ауытқу қоғамның тұрақтылығын бұзады. Соңғы онжылдықтарда біздің елімізде әлеуметтік нормалардың бұзылуы кең етек алып, бұл мәселені зерттеу ғалымдардың назарына өзіне аударды. «Девиант» термині криминология, педагогика, медицина, құқықтық статистика, әлеуметтану, психология және басқа ғылымдарда кең таралған [1, б.5].

Білім алушылардың, жастардың девиантты мінез-құлқының алдын-алудың теориялық және әдістемелік негіздерін жасау және сәйкес педагогикалық құралдарды жетілдіру бұл жағдайда ерекше маңызға ие девиантты мінез-құлықтың деструктивті және тәуелді формаларының ауқымын кеңейту, девиацияның әлеуметтік негізін жасарту.

Девиантты мінез-құлыққа Ресейлік педагогиканың келесідей классиктері П.П. Блонский, Л.С. Выготский, А.С. Макаренко т.б ғалымдардың, психология саласында Б.Г. Ананьев, С.А. Беличева, А.С.Белкин, В.Г.Бочарова, В.Т. Лисовскийдің және әлеуметтанушылар А.В. Мудрик, М.И. Рожков, В.Д. Семенов, Л.С. Славина сияқты ғалымдардың еңбектерінде көрініс табады.

Отандық ғалымдардан педагогикалық тұрғыдан Л.К. Керімов, Г.А. Уманов, И.Трифанов, т.б., психологиялық тұрғыдан М.М. Мұқанов, Ж.Н. Намазбаева және т.б. қарастырған. Қиын балалар мәселесінің әлеуметтік жағдайы Ш.Е. Жаманбалаеваның еңбектерінен көрініс тапқан. Л.К. Керімовтың еңбегінде қиын оқушыны жеке-дара қайта тәрбиелеу тұжырымдамасын және ондағы педагогтың іс-әрекеттің белгілі жүйесі жасалған делінген [2, 123 б.].

Ауытқушылық туралы шетелдік зерттеушілердің тұжырымдамалық тәсілдерінің алуан түрлерін бірнеше жетекші теориялық бағыттарға топтастыруға болады: биологиялық, психологиялық және әлеуметтік ғылымдар [3, 298 б.].

Педагогикалық, тәрбиелік әсерлерді нақты қолданудың негізінен нақты тұлға және оның микроортасы болып табылады, оны қоғамға тұтасымен қолдану мүмкін емес. Бұл тұрғыдан алғанда, педагогика мен педагог екінші дәрежелі, өйткені олардың қызметі, олардың ұсыныстары елдегі және әлемдегі адамдардың басым өмір салтымен, қоғамдық өмірдің жалпы процестері мен жағдайларына байланысты. Сондықтан мұғалім күдіретті емес, оның девиацияға әсер ету мүмкіндіктері және девиантты мінез-құлқы бар білім алушыларға жақын ортамен шектеледі. Педагогика, мұғалімдер макроортаның білім алушыларға игізетін кері әсерін толықтай жоя алмайды. Егер, айталық, қоғам аномия, дағдарыс жағдайында болса, мұның сөзсіз салдары адамдардың жалпы мәдениетінің төмендеуіне алып келеді. Мұндай жағдайда мұғалімге макроортаның жағымсыз әсерін бейтараптандыруға бар күш-жігерін жұмсау қажет екендігі түсінікті. Себебі білім алушыларды ақпарат жан-жақты дамыған заманда, мысалы, зорлық-зомбылық мақұлданған, ақша мен сәнді заттарды санаға енгізу культі дамыған бұқаралық ақпарат құралдарынан және олардың көмегімен құрылған қоғамның моральдық-психологиялық атмосферасынан оқшаулау қиын. Психикасы нәзік білім алушылар үшін мұндай көзқарас оның өмір туралы мәңгілік және жарқын мереке идеясын қалыптастырады. Әрине, мұның бәрі оның тәрбиелік және білім деңгейіне әсер етеді. Алайда, өмірден үзіліссіз мерекелерді күту, белгілі бір өмірлік қиындықтарға тап болған кезде, олар қиындықтармен күресе алмайтын, қорғансыз сезінеді. Нәтижесінде ашуланшақтық пен агрессивтілік пайда болады, олар бастапқыда адамға тән адаптивті агрессивтіліктен асып түседі.

Соңғы жиырма жыл ішінде ауытқу кеңістігі едәуір кеңейді. Айқын химиялық тәуелділікке, үнемі өсіп келе жатқан тізім киокультуралық ауытқулар, мысалы құмар ойындарға тәуелділік, сауда, интернетке тәуелділік және басқалар.

Мақаланың мақсаты субъективті-белсенді тәсіл негізінде білім алушылардың ауытқуының қауіп факторларының құрылымын, типтері, формалары және динамикасығалдау болып табылады. Қойылған мақсатқа жету үшін келесі міндеттерді шешу көзделіп отыр:

1. Девианттың табиғаты туралы идеялардың дамуын қарастыру.
2. Білім алушы девианттарының қауіп факторларының құрылымын нақтылау.
3. Эмпирикалық зерттеу негізінде жасөспірімдердің девиантты мінез-құлқының факторларын зерттеу, әлеуметтік субъективтілік пен девианттылықтың өзара байланысын анықтау.

Мақаланың зерттеу нысаны - білім алушылардың девиантты ауытқуы.

Зерттеу әдіснамасы. Қазіргі кезде девиантты мінез-құлықты зерттеу екі бағытта қарастырылады: біріншісі – психикалық денсаулық нормасынан ауытқыған мінез-құлық ретінде (жүйке аурулары, психосоматикалық бұзылулар, патологиялық күй және т.б.); екіншісі – «әлеуметтендіру-педагогика-дезадаптация-оқшаулау» құқықтық, мәдени және әлеуметтік нормаларды бұзуымен байланысты әлеуметтікке қарсы мінез-құлық. Ауытқуды зерттеуде биологиялық мектептің ең жарқын өкілдері С.Лозбросо, Э.Крепмер, В.Шелдон, Т.Прайс, сонымен қатар, атақты австриялық дәрігер - психиатр, психолог Э.Крепмер ауытқудың биологиялық тұжырымдамасын ұстана отырып, жалпы идеялық негізі-әлеуметтік шындықтың белгілі бір шеңберінде өзінің өмірлік белсенділігін көбейту және жетілдіру қабілетінде әрекет етуші субъектіні қарастыру.

Демек, әдеттен тыс және тәуелді мінез-құлық мәселесі жан-жақты - әлеуметтік-мәдени, жеке және педагогикалық тұрғыдан қарастырылуы керек. Бұл деңгейлерге тән нәрсе - қоршаған орта құбылысы - отбасы, субмәдени, мәдени және білім беру, бұл білім алушы үшін жеке тұлғаны әлеуметтендіру мен өзін-өзі жүзеге асырудың маңызды кеңістігі болып табылады. Аддиктивті мінез-құлықтың профилактикасы педагогикасындағы экологиялық тәсілдің маңыздылығы қалыптан тыс мінез-құлықтың кеңею сипатымен анықталады. Атап айтқанда, тәуелділікті әлеуметтік топтарда таралатын «әлеуметтік инфекция» ретінде қарастыруға болады. Өкінішке орай, қазіргі заманғы педагогикалық білімде проблеманың ауқымы мен тереңдігіне сәйкес девиантты мінез-құлықтың алдын алу мен түзетудің тиімді әлеуметтік-мәдени технологиялары жасалмаған.

Зерттеу нәтижелері. С.А. Беличева девиантты мінез-құлықтағы әлеуметтік ауытқуды былайша топтастырады:

а) пайдакүнемдік бағыттар: материалдық, қаржылық, мүліктік пайда табуға ұмтылумен байланысты заң бұзушылық, теріс қылық. Бұлар: ұрлық, тонау, алыпсатарлық, алаяқтық және т.б.;

ә) қастандық бағыттар: жеке тұлғаға қарсы бағытталған әрекеттер: тіл тигізу, бұзақылық, ұрып соғу, өлтіру, зорлау және т.б.;

б) әлеуметтік енжар түрлері: белсенді өмір салтынан қашқақтау, азаматтық міндеттерден бас тарту, жеке және әлеуметтік мәселелерді шешуге құлықсыз болу [4, 92 б.]. Бұл топқа жұмыстан, оқудан бас тарту, кезбелік, маскүнемдік, нашақорлық, токсикомания, өз-өзіне қол жұмсау және т.б. жатады. Сондықтан да мінез-құлық пен дамудағы ауытқушылықтармен жүргізілетін түзету психологиялық және педагогикалық жұмыстардың болмысы мен табиғатын анықтау үшін арнайы білім беру мекемелерінің ғылыми жаңалықтарына, алдын алу психологиясы мен арнайы педагогика салаларындағы ғылыми зерттеулерге баса назар аудару қажет.

Әрбір жаңа буынның қалыптасуы күрделі қарама-қайшылықты процесс. Қоршаған ортадағы өзгерістер, қоғамның объективті шарттары және жастардың әлеуметтенуі жаңа буынның мінез-құлқының типтері мен формаларының ерекшеліктерінің, айырмашылықтарының қалыптасуын анықтайды. Қазіргі білім алушылар мен жастар ортасында девиантты мінез-құлықтың таралуы оның пайда болу себептерін, шарттары мен факторларын анықтайтын ғылыми зерттеулердің маңызы зор. Балалық шақ пен жасөспірім кезіндегі девиантты мінез-құлықтың қалыптасуын зерттеушілер тұлғаны қалыптастыру процесімен (Д.И. Фельдштейн, Э.Эриксон, Д.С. Сагатовская), отбасының теріс әсерімен (Т.А. Гурко, И.Ф. Дементева, А. Бандура, М.И. Буянов, А.И. Захаров) және дәл сол білім алушылардың сияқты қоршаған орта талаптарының әсер етуімен (А.В. Петровский) түіндіреді. Бірқатар авторлардың пікірінше, қазіргі қоғамдағы девиацияның көбеюі – бұл компьютерлік ойындар әлемінің әсері (О.Ю. Ермолаев, Т.М. Марютина).

Француз ойшылы Г.Тард түсіндіргендей, девиация еліктеу теориясының негізінен туындайды. «Әлеуметтік шығу тегінің кез келген ұқсастықтары – оның барлық түрлеріне еліктеудің тікелей немесе жанама салдары». Ол адамдар «бір-біріне тәуелді» деген идеяны «еліктеу заңының» арқасында «көндіру» әрекетінің арқасында жасайды деп өз ойын білдірді. Жасөспірім кезінде ол сезімдік, эмоционалды реакцияларға еліктеу зияткерліктен гөрі маңызды рөл атқарады деп санады. «Балалардың бір-біріне немесе көшбасшы болған жолдастардың біріне еліктеп, өз ортасында алатын тәрбиесі, әрқашан

мұғалімдерінен алатын тәрбиені еңсереді», - деп жазды [5, 89 б.]. Білім алушылардың девиантты мінез-құлқын зерттеу оны халықтың басқа топтарынан бөліп және девиацияның өзіне ғана тән әлеуметтік көрсеткіштерін анықтауды талап етеді. Девиантты білім алушылардың сипаттамаларын анықтау кезінде осы жастағы ерекшеліктерді, сондай-ақ қоғамдағы девиацияның жоғары деңгейін тікелей анықтайтын және ұстап тұратын әлеуметтік өмірдің бірқатар жағдайларын ескеру қажет.

Жасөспірім кезеңіндегі қарама-қайшылықтар мен қиындықтардың туындау себептері жеке тұлғаның қалыптасуының жас ерекшеліктеріне, қарым-қатынас шеңбері мен сапасына, отбасылық қатынастарға, сондай-ақ қоғамда болып жатқан әлеуметтік-экономикалық процестерге байланысты. Осы факторлардың үйлесуі қолайлы жағдайда сау, жан-жақты тұлғаны қалыптастыруға негіз бола алады. Әлеуметтену процесінің бұзылуынан, жоғарыда айтылған факторлардың немесе басқа факторлардың жеткіліксіз болуына байланысты жасөспірімнің, содан кейін ересек адамның мінез-құлқындағы әртүрлі ауытқуларды байқауға болады [6, 34 б.; 7, 154 б.].

Р.Мертон девиантты мінез-құлқының типологиясы мәдени мақсаттар мен оларға қол жеткізудің әлеуметтік жолдары арасындағы алшақтық ретінде ауытқу туралы идеяларға негізделген. Осыған сәйкес ол ауытқудың төрт мүмкін түрін анықтайды:

– қоғамның мақсаттарымен келісуді және оған қол жеткізудің жалпы қабылданған тәсілдерінен бас тартуды білдіретін инновациялар («жаңашылдарға» жезөкшелер, қарақшылар, «қаржылық пирамидаларды» құрушылар, ұлы ғалымдар кіреді);

– белгілі бір қоғамның мақсаттарын теріске шығарумен және оған жету жолдарының маңыздылығын абсурдтық асыра көрсетумен байланысты ритуализм, мысалы, бюрократ әр құжатты мұқият толтыруды, екі рет тексеруді, төрт данада толтыруды талап етеді, бірақ бастысы ұмытылған - мақсат;

– әлеуметтік мақұлданған мақсаттардан да, оларға жетудің жолдарынан да көрінетін репрессия (немесе шындықтан қашу) (маскүнемдер, нашақорлар, үйсіз адамдар және т.б.);

– бүлік, екі мақсатты да, әдістерді де жоққа шығарады, бірақ ұмтылады [7, 155 б.].

Қазіргі заманғы педагогиканың маңызды мәселелерінің бірі - оның психологияның орасан зор теориялық және практикалық жүгін бұзуы, адамның санасы мен мінез-құлқына әсер етудің тиімді әлеуметтік-мәдени тәжірибесін бейімдей алмауы, қызметтің басқа салаларында дамыған және сыналған. Білім беру мекемесінде жасөспірімдердің ауытқу аймағын азайтуға мүмкіндік беретін тиімді әлеуметтік технологияларды дамыту мен бейімдеуге арналған зерттеулер жоқ. Бүгінгі күні өткір әлеуметтік проблемалар мен ауытқудың жаңа түрлерінің пайда болуы аясында профилактикалық технологияларды дамыту әлеуметтік-педагогикалық білімнің назарына айналуы керек. Тәжірибе көрсеткендей, жағымсыз девиантты мінез-құлқтың алдын-алу әдістері тиімдірек, өйткені олар қалыптан тыс мінез-құлқын кеңістігін кеңейтетін факторлардың санын азайта алады.

Макаренко балалар керемет және тірі өмір екенін айтты, сондықтан оларды жолдастар мен азаматтар ретінде көру керек, олардың құқықтары мен міндеттерін, соның ішінде қуаныш пен жауапкершілік құқығын құрметтеуіміз керек. Макаренко өзінің педагогикалық қызметінде «адамға мүмкіндігінше көп талаптар және оған деген құрмет» қағидаты бойынша жұмыс істеді. Макаренконың білім беру әдістемесі әр баланың төрт қажеттілігіне негізделген, бұл қарым-қатынас қажеттілігі, білім мен білім беруге деген қажеттілік, жұмысқа деген қажеттілік және өзін-өзі растау мен тәуелсіздікке деген қажеттілік баланың жеке басын бұзушы емес, жасаушы ретінде қалыптастыру үшін бұл қажеттіліктерді сенімді дамыту қажет [8].

Ауытқу адамның бастапқы әлеуметтену процесінде пайда болады. Бұл адамның өткен және қазіргі кездегі мотивациясын, әлеуметтік рөлдері мен мәртебесін қалыптастырумен байланысты, олар бір-біріне қайшы келеді. Мысалы, оқушының рөлі баланың рөлімен сәйкес келмейді. Адамның мотивациялық құрылымы табиғатта екі мағыналы болып келеді, оның құрамында іс-әрекеттің оң (конформальды) және теріс (девиантты) себептері бар.

Әлеуметтік рөлдер адам өмірінің процесінде үнемі өзгеріп отырады, конформды немесе девиантты мотивтерді күшейтеді. Мұның себебі – қоғамның дамуы, оның құндылықтары мен нормалары. Девиант болған нәрсе қалыпты болады (конформды) және керісінше [9, 979 б.].

Таңбалау теориясы біздің өмірімізді анықтайтын қарапайым рөлдерге қатысты емес, қоғам девиантты рөлдер, стигматикалық рөлдер немесе әлеуметтік стигма деп аталатын девиантты мінез-құлқты қамтамасыз ететін ерекше рөлдерге қатысты емес. Әлеуметтік рөл – бұл мінез-құлқтан күту жиынтығы. Әлеуметтік рөлдер кез-келген қоғамның немесе топтың ұйымдастырылуы мен жұмыс істеуі үшін қажет.

Біз пошта қызметкерінен, мысалы, өзінің жұмысын қалай жасау керектігі туралы белгілі бірере желерді сақтауын күтеміз.

Таңбалау теориясы адамдарға қолданылатын белгілер олардың мінез-құлқына әсер етеді, атап айтқанда теріс немесе брендтік белгілерді пайдалану девиантты мінез-құлыққа ықпал етеді деп болжайды. Олар өздігінен орындалатын пайғамбарлыққа айналады: заттаң басы бар адам бұл шешімнің негізгі мағынасына сәйкес келетін басқа таңдау жоқ. Демек, таңбалау теориясы әлеуметтік бастартуды әлеуметтік масқараның «белгілерге» шектеулі реакциясы арқылы болдырмауға болады және моральдық наразылықты өзінділікпен алмастырады.

Нәтижелерді талқылау. Қазіргі қоғамға әлеуметтік бақылаудың және девиацияның алдын алудың жаңа тұжырымдамасы қажет. Батыс Еуропа педагогикасы «жазалау дағдарысын» мойындайды, және ықпал етудің мәжбүрлі, репрессивті шараларына балама іздеуде. «Либералды» әлеуметтік профилактика мен педагогиканың негізгі принциптері пайда болуда: әлеуметтік патологияның қауіпті түрлерін қоғамдық пайдалы немесе бейтарап түрлерімен ауыстыру, ауыстыру, әлеуметтік белсенділіктің оның әлеуметтік мақұлданған немесе бейтарап түрлеріндегі бағыты; «құрбандарсыз» қылмыстарды заңдас-тыру; әлеуметтік көмек қызметін құру; өзін әлеуметтік құрылымдардан тысқары санайтын адамдарды қайта баптау және т.б.

Жасөспірімдердің девиантты мінез-құлқының барлық түрлері мен формаларының әлеуметтік-психологиялық мәні – бұл әлеуметтік-мәдени ортаның маңызды элементтерімен (пұтқа, анықтамалық топқа және т.б.) тұлғаны сәйкестендірудің терең психологиялық механизміне негізделген олардың қызметінің тәуелділігі. Позитивті сәйкестіктің жетіспеушілігі тәуелділік синдромын тудырады, ол жеке тұлғаны иеленудің жалған компенсаторлық механизмі ретінде әрекет етеді. Девиантты мінез-құлықтың көптеген түрлерінің болуы сол түрлерді бағалайтын көптеген реттеуші талаптармен байланысты. Осыған байланысты, әлеуметтік ауытқулардың сипаттамалары біркелкі емес, сондықтан мінез-құлықтың қай түрін девиантты деп санауға болатындығын анықтаған кезде зерттеушілерде келіспеушіліктер кездеседі.

Әлеуметтік ауытқуларды жіктеу әртүрлі көзқарастардан құрылады. Ғылыми әдебиеттерде келесі негіздерге негізделген типологиялар бар: бұзу субъектісі бойынша, ауытқу деңгейі бойынша, бұзылған нормалардың түріне сәйкес және т.б. Ауытқудың сипаттамалары мен айырмашылықтары туралы егжей-тегжейлі біз тек типологиялардың қысқаша сипаттамасын қарастырамыз.

Бұзу субъектісі тақырыбына сәйкес жеке және топтық ауытқулар ажыратылады. Егер біріншісінде моральдық-құқықтық талаптарды бір адамның бұзуы қарастырылса, онда екіншісінде жағымды нормаларға ашық түрде қарама-қайшы әрекет етуі «мәдениеті» ұқсастығын тудыратын девиантты мінез-құлық әлеуметтік топтың көрінісі. Девиантты мінез-құлықты ынталандыратын тұтас девиантты субмәдениет пайда болады.

Ауытқу саласына қарай келесілер болады: мәдени - яғни белгілі бір қоғамның мәдени нормалардан ауытқуы және жеке ұйымдағы психикалық ауытқулар: невроздар, психология және т.б.

Ауытқу деңгейіне қарай, келесідей жіктеледі: бірінші дәрежелі, олар қоғамда қабылданған мәдени нормаларға сәйкес келеді және әзіл, қателіктер, эксцентрициялар ретінде қарастырылады және екінші дәрежелі деп саналады егер адамды - айналадағы әлеуметтік топ немесе ресми ұйымдар моральдық-құқықтық нормаларды бұзушы ретінде ашық таныса, іс-әрекетіне қарай белгілі бір санкциямен байланысты болады.

В.Н. Кудрявцев бұқаралық бөліну мен белгілі бір тұрақтылыққа нұсқайды: «Әлеуметтік ауытқулар белгілі бір масса, тұрақтылық және ұқсас әлеуметтік жағдайлардағы таралумен сипатталатын әлеуметтік нормалардың бұзылуы ретінде анықталуы мүмкін», - деп анықтама береді [10, 179 б.].

Девиантты мінез-құлықты жіктеуді адам қызметінің саласына сәйкес жүргізуге болады. Осыған сәйкес, өндіріс және еңбек саласында экономикалық ұрлық, дұрыс емес басқару және т.б. пайда олады; тарату саласында - парақорлық, әлеуметтік паразитизм; саяси өмір саласында - мансапшылдық, бюрократия, ұлтшылдық, экстремизм; рухани өмір саласында - мәдениеттің жетіспеуі; қарым-қатынас саласында дөрекілік, өзіншілдік, дөрекілік, менмендік.

Жасөспірімдердің девиантты мінез-құлқын зерттеудің интегралды тәсілі оның бағытына қарай девиацияның түрін де зерттеу. Осы негізде келесі түрлер бөлінеді: деструктивті - жеке басына зиян келтіретін ауытқулар (алкоголизм, нашақорлық, суицид); ассоциативті түрде адамдарға зиян келтіреді (еңбек тәртібін бұзу, бұзақылық); заңға қайшы түрде - моральдық және құқықтық нормалардың өрескел

бұзылуымен байланысты, тұтастай қоғам үшін теріс салдарларға әкеледі (тонау, бандитизм, терроризм) [10, 197 б.].

Педагогика құзыретіне кіретін девиантты мінез-құлықтың негізгі әлеуметтік-мәдени және психологиялық алғышарттары мен шарттары: қоғамдағы құндылықтардың «индивидуализм - коллективизм» осі бойынша үлкен индивидуализмге қарай өзгеруі; позитивті әлеуметтенуге жол бермейтін адамның психологиялық сапаларының нақты тобы; тосқауылдар мен кедергілер болмаған жағдайда қажеттіліктерді қанағаттандыру мүмкіндіктерінің «артықтығын» сезіну тәжірибесі; елеулі әлеуметтік-психологиялық ортада және жеке тұлғаның ішкі әлемінде туындайтын шұғыл мәселелерді шеше алмау. Осы жағдайларды әлеуметтік-педагогикалық минимизациялау оқушылардың әдеттен тыс мінез-құлқының радиусы мен ауқымын едәуір шектейді.

Білім беру ұйымындағы профилактикалық педагогика бүгінде мыналарды қамтитын тәжірибелік-рефлексивті және түсінушілік қызметіне айналуы керек: оқушымен тұтас өмір әлемін жеткізуші ретінде өзара әрекеттесу; педагогикалық ықпал субъектісінің белсенді позициясы, яғни, мұғалімнің оқушылардың өмірлік маңызды мәселелерін шешуге тікелей қатысуы; оқушының үміті жеке бағытталған мұғалімнің ерекше моральдық жауапкершілігін түсіну; педагогикалық қарым-қатынас процесіне толықтай жеке қатысу; тақырыптың проблемалары мен күтулеріне түсіністік пен эмпатияға негізделген диалог құру.

Девиантты белсенділіктің алдын-алу және білім алушылар арасында тәуелділік мінез-құлқының пайда болуының «қауіпті аймағын» азайту жеке әлеуметті кеңейту, мәдени-білім беру ортасын оңтайландыру бойынша мақсатты әрекеттерді қамтиды. Педагогикалық мұраның орасан зор әлеуеті мен педагогикалық білімнен тыс қалыптасқан жаңа әлеуметтік технологиялар бірін-бірі толықтыратын болса, білім беру ұйымындағы профилактикалық жұмыс тиімді болады. Әлеуметтік-мәдени нормативті тұлғаны дамытудың басым бағыттары мыналар болуы керек: оқушылардың рухани-адамгершілік дамуы; әлеуметтік маңызды іс-әрекеттің әлеуметтік дизайнына ену арқылы әлеуметтік бағдар мен сындарлы әлеуметтік коммуникацияларды қалыптастыру; білім алушының мәдени-білім алу ортасын оңтайландыру.

Қорытынды. Девиантты мінез-құлық проблемаларын эмпирикалық зерттеу және теориялық түсіну отандық қоғамның даму тенденцияларына байланысты өзекті болып табылады. Девиантты мінез-құлықтың жағымсыз түрлерімен күресуде ауытқудың анықталған себептерін ескере отырып, профилактикалық жұмыс маңызды рөл атқарады.

Профилактика педагогикасының заманауи технологиялық базасы білім беру мекемесінің ерекшеліктері мен міндеттерін ескере отырып бейімделген және түрлендірілген үш технология тобынан тұрады: бұқаралық коммуникация саласында қалыптасқан тұлғаның нормативтік параметрлерін қалыптастырудың әлеуметтік-мәдени технологиялары (сілтеме, символизация, проблематизация, позиция); психотерапиялық диалогтың педагогикалық тұрғыдан түсіндірілген әдістері, оның біртұтас әдістемелік негізі мұғалімнің «қатысушылық» ұстанымы, оның жанашырлығы мен басқалардың тағдырына араласуы, оқытушы мен оқушының бірлескен қызметі; әлеуметтік-мәдени қызметтің теориясы мен әдіснамасы шеңберінде жасалған тұлғаны әлеуметтендіру, мәдениеттендіру және өзін-өзі жүзеге асыру процестерін оңтайландыру технологиялары. Аддиктивті мінез-құлық мәселесін кең әлеуметтік-мәдени контекстте және әлеуметтік-психологиялық жоспарда жүйелі түрде түсіну профилактикалық педагогиканың сауатты әдіснамасын құруға және педагогикалық ықпал ету әдістерінің технологиялық репертуарын едәуір кеңейтуге мүмкіндік береді.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

- 1 Aitchison J. *Words in the Mind: An Introduction to the Mental Lexicon*/ Aitchison J.- John Wiley & Sons., 2012. – 352 p.
- 2 Керімов Л.К. «Қиын жасөспірімдерді жеке – дара қайта тәрбиелеу теориясы мен практикасы» – Алматы, 2003. – 123 б.
- 3 Wilson C.J., Deane F.P. *Help-negation and suicidal ideation: The role of depression, anxiety, and hopelessness*//*Journal of Youth and Adolescence*.- 2010.-Vol.39,P.291-305. <https://doi.org/10.1007/s10964-009-9487-8>.
- 4 Беличева С.А. *Характеристика современного состояния проблем девиантного поведения несовершеннолетних и пути ее решения* //Проблемы социальной работы в России: Матер. 1-й нац. конф. - М., 1995. – С.91-95.
- 5 Тард Г. *Молодые преступники* / Г. Тард. – Санкт - Петербург, 2001. – 127 с.

6 Шипунова Т.В. Подходы к объяснению преступности противостоение или взаимодополнение// Социол.исслед. - 2006.- №1. – С.32-39.

7 Dwyer A. Youth gangs, violence and social respect: Exploring the nature of provocations and punch-ups // International Journal for Crime, Justice and Social Democracy. – 2016. – Vol. 5(4). –P.154-156. <https://doi.org/10.5204/ijcjsd.v5i4.364>.

8 [Система и опыт работы А.С. Макаренко [Электронный ресурс] – Режим доступа: <http://secrets-of-happy-family.narod.ru/index-284.html> (дата обращения 28.05.2015)].

9 Berdibayeva S., Garber A., Ivanov D., Satybaldina N., Smatovad K., Yelubayeva M. Identity crisis resolution among psychological correction of deviant behavior of adolescents// Social and Behavioral Sciences. – 2016. - Vol.217. - P.977-983. <https://doi.org/10.1016/j.sbspro.2016.02.077>.

10 Кудрявцев В.Н. Преступность и нравы переходного общества/ В.Н. Кудрявцев. – М., 2002. – 237 с.

References:

1. Aitchison J. Verba in Mente: Introductio ad Mentis Lexicon/ Aitchison J. - Ioannes Wiley & Filii, 2012. – 352 p.

2. Kerimov L.K. "Kiyn zhasospirimderdi zhek-dara kaita tarbieleu teoriyasy homines praktikasy" - Almaty, 2003. - 123 b.

3. Wilson C.J., Die F.P. Auxilium-negationem et perniciosasque ideation: munus exanimaciones incidamus, anxietatem, et desperatio//Acta Iuventutis et Adolescentia.- 2010.-Vol.39,P. 291-305. <https://doi.org/10.1007/s10964-009-9487-8>.

4. Belicheva S.A. Proprium de current status quaestiones obliquatur moribus minoribus et vias eius solutio // Quaestiones de socialis in Russia: Mater. 1 nat. conf. - M., 1995. - Pp. 91-95.

5. Tard G. Iuvenes reos / G. Tard. - St. Petersburg, 2001. - 127 p.

6. Shipunova T.V. Accedit ad explicatio scelus oppositio vel complementarity.research. - 2006.- №1. - P. 32-39

7. Dwyer A. Youth gangs, violence and social respect: Exploring the nature of provocations and punch-ups // International Journal for Crime, Justice and Social Democracy. – 2016. – Vol. 5(4). –P.154-156. <https://doi.org/10.5204/ijcjsd.v5i4.364>.

8. [Ratio et experientia A.S. Makarenko [Electronic resource] - Obvius modum: <http://secrets-of-happy-family.narod.ru/index-284.html> (accessed 28.05.2015)].

9. Berdibayeva S., Garber A., Ivanov D., Satybaldina N., Smatovad K., Yelubayeva M. Identity crisis resolution among psychological correction of deviant behavior of adolescents// Social and Behavioral Sciences. – 2016. - Vol.217. - P.977-983. <https://doi.org/10.1016/j.sbspro.2016.02.077>.

10. Kudryavtsev V. N. Criminality et mores transeuntem societatis/ V. N. Kudryavtsev. - M., 2002. – 237 p.

МРНТИ 14.31.01

<https://doi.org/10.51889/2020-4.1728-5496.27>

Курсабаев М.К.¹, Киякбаева У.К.¹, Дәулет Н.¹

¹Казахский национальный педагогический университет имени Абая,
г. Алматы, Казахстан

ДЕТСКАЯ КИБЕРСРЕДА «BAIRN-BALA ROBOTS» КАК УСТОЙЧИВОЕ ТЕХНОТРОННОЕ ОБРАЗОВАТЕЛЬНОЕ ПРОСТРАНСТВО

Аннотация

Данный материал представляет собой сложную панорамму, где основным объектом вступает проблемы пересечения интеллектуальных мезоареалов между современным человеком и представителями киберсообщества с условным названием «Bairn-BalaRobots». Философским значением рассматриваемого феномена посузили последние информационно-технотронные вызовы перешедшие когнитологические границы юных киберпровайдеров, выбиравшие новые платформы коммуникационной